

3. Скальковский А. А. Из портфеля первого историка г. Одессы / А. А. Скальковский // Из прошлого Одессы: Сб. статей / Сост. Л. М. де-Рибас. – Одеса, 1894. – С. 100-261.
4. Смольянинов К. История Одессы / К. Смольянинов. – Одесса, 1853.
5. Дмитриев В. В. Деятельность градоначальств юга Российской империи в XIX – начале XX вв. / В. В. Дмитриев // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2001. – № 21. – С. 83-91.
6. Феденьов Р. К., Якубовський О. П. Перші градоначальники Одеси: історичний досвід управління містом / Р. К. Феденьов, О. П. Якубовський. – Одеса, 2002.
7. ПСЗ Российской империи. – Собр. I. – Т. 27. – СПб., 1830. – № 20449.
8. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 248. – Спр. 1606.
9. ПСЗ Российской империи. – Собр. I. – Т. 27. – СПб., 1830. – № 20600.
10. ПСЗ Российской империи. – Собр. I. – Т. 27. – СПб., 1830. – № 20601.
11. ПСЗ Российской империи. – Собр. I. – Т. 30. – СПб., 1830. – № 22886.
12. Юрій І. А. Градоначальництво і організація торгово-економічного судочинства на півдні російської імперії (перша половина XIX ст.) / І. А. Юрій // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – Вип. 48. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 196-201.
13. ПСЗ Российской империи. – Собр. II. – Т. 49. – Отд. 2. – СПб., 1875 – № 54233.
14. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1117.
15. ДАОО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 388.
16. ДАОО. – Ф. 5 – Оп. 1. – Спр. 730.
17. Общее губернское учреждение // Свод законов Российской империи. – Т. 2. – Ч. 1. – СПб., 1876.
18. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: монографія / О. Н. Ярмиш. – Харків: Консум, 2001. – 288 с.

Філінюк І. Г., НУ "ОЮА"

САНКЦІЇ У КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ЦЕРКОВНИМИ СУДАМИ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (СЕРЕДИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Статья посвящена исследованию системы наказаний в каноническом праве и практике их применений церковными судами в Российской империи во второй половине XIX – начале XX века. В статье охарактеризованы отдельные виды наказаний, выяснена их сущность, особенности применения, цель наказания. Рассмотрена процедура наложения наказания церковными судами, а также механизм их исполнения.

The article is devoted to research of the system of punishments in a canonical law and practice of their applications consistories in the Russian Empire in the second half of XIX – beginning of XX centuries. Description of separate punishments is conducted in the article, their essence, features of application, purpose of punishment, is found out. The considered of procedure of imposition of punishment consistories, and also mechanism of their execution.

Одним із найдавніших видів спеціалізованих судів, що існував у Російській імперії був церковний суд. Незважаючи на наявну тенденцію до звуження його юрисдикції, насамперед, у справах за участю світської частини суспільства, яка прослідковується з XVIII ст., церковні суди завжди залишалися невід'ємним компонентом судової системи Російської імперії і брали участь у здійсненні правосуддя в країні. Навіть сьогодні, коли церква вже остаточно відокремлена від держави, церковні кола висловлюють думку про необхідність відродження цього інституту [1]. У зв'язку з цим, не зайвим буде проаналізувати вітчизняний досвід діяльності церковних судів, зокрема практику застосування ними покарань щодо мирян.

Згідно з нормами канонічного права та російським кримінальним законодавством середини XIX ст., духовні суди мали право застосовувати до осіб світського звання такі види покарань, як:

1. відлучення від церкви (анафема);
2. позбавлення християнського поховання;
3. ув'язнення у монастирі;
4. церковне покаяння (єпитимія).

Відлучення від церкви. У публіцистичній та науковій літературі цей вид покарання може фігурувати під іншою, більш відомою і загальнозживаною назвою – анафема. Насправді, анафема це лише один з різновидів такого покарання, оскільки канонічне право передбачає наявність великого (анафема) та малого відлучення. Перше, накладалося виключно Священим Синодом і передбачало повне, пожиттєве, розірвання відносин між віруючим та церквою. Піддані анафемі не допускалися в церкву, священик не мав права вчиняти в їх домі релігійні обряди, а їх поховання здійснювалося без проведення церемонії відспівування [2, с. 237]. Натомість, мале відлучення могло накладатися єпархіальним судом і полягало у тимчасовому відлученні від проведенні певних релігійних обрядів (причащення, благословення тощо).

Серйозне ставлення суспільства XIX ст. до релігії, віра в існування життя після смерті, та його залежність від характеру земного життя, робило вищеозначені покарання дуже суворими, як в очах пересічної

людини, так і самої церкви. Саме тому, процедура церковного відлучення, насамперед анафема, підстави її прийняття та наслідки були детально регламентовані у "Духовному регламенті" 1721 р., а церква намагалася застосовувати анафему тільки у крайніх, виключних випадках.

Відлучення від церкви, як форма покарання, що накладалася духовним судом, повністю визнавалася державою. Більш того, остання поширювала на відлучених від церкви додатково і обмеження суто світського характеру. Так, ст. 45, 246 та 84 "Уставу цивільного судочинства" та ст. 95 та 706 "Уставу кримінального судочинства" передбачали, що подібні особи не можуть виступати якості свідків під час проведення судового процесу.

Позбавлення християнського поховання. Цей вид церковного покарання був нормативно закріплений у ст. 1472 "Уложення про покарання кримінальні та виправні" і застосовувався для самогубців, що свідомо позбавили себе життя. Виключення робилося лише для осіб, які наклали на себе руки з "патріотичних міркувань" (зادля збереження державної таємниці) та для жінок, яким загрожувало звалтування (ст. 1474) [3, с. 161-162].

Ув'язнення у монастирі. Практика утримання порушників норм канонічного права у монастирях сягає ще часів зародження християнської церкви. У новітній період цей різновид покарання продовжував використовуватися духовними судами переважно до священнослужителів, які припустилися серйозних порушень релігійних норм або намагалися відступитися від прийнятих церквою канонів (догм) Так, за проповідування необхідності проведення церковних реформ до монастиря був направлений священник Г. Петров [4, с. 159]. Однак, не лише релігійна чи політична опозиційність ставала причиною потрапляння до монастирів. Маються чисельні повідомлення і про застосування цього виду покарання щодо священників за вчинення ними аморальних проступків, таких як: п'янство, дебош, гра в карти тощо [4, с. 200].

Разом з тим, особливістю цього періоду стало широке застосування монастирського ув'язнення у вигляді покарання, що накладалось світськими судами. Причому, накладалося воно не лише на осіб, чий вчинки посягали на суспільні відносини, що контролювалися церквою (наприклад шлюбно-сімейні), а й на інші категорії злочинців. Так, на початку ХХ ст. до монастирів масово направляли: неповнолітніх, осіб винних у вчиненні крадіжок, підпалів, "блудному житті" тощо. Як свідчать сучасні дослідження, подібні заходи були викликані тим,

що Російська імперія в середині XIX – на початку XX ст. зіткнулась з рядом серйозних проблем у свої пенітенціарній системі, зокрема з недостатньою кількістю закладів, які не могли вмістити всіх засуджених суттєво, кількість яких в зазначений період суттєво зростає [5, с. 79].

Таким чином, ув'язнення у монастирі було покаранням, що накладалося, як духовним, так і світським судом, що ускладнює визначення поширення практики застосування цього покарання у церковному судочинстві.

Церковне покаяння (епитимія). Одне з найбільш розповсюджених видів покарань, що накладалися духовними судами, яке полягало у обов'язковому виконанні певних релігійно значущих дій під контролем місцевого священика: відвідування церкви, читання молитви чи здійснення поклонів, дотримання посту тощо. Детальній регламентації накладення цього покарання і визначенню переліку діянь, за які воно передбачалось, було приділено увагу "Статутом духовних консисторій", "Уложенням про покарання кримінальні та виправні" 1845 р., томом XV Зводу Законів і поправками до нього. Спеціально зазначалось, що церковне каяття накладається на мирян єпархіальною владою за проступки та злочини, які відкрилися за справами духовного відомства, або ж за вироками світських присутніх місць, тоді як термін і порядок проходження епитимії визначається залежно від характеру порушень і на основі церковних правил [6, с. 273].

У судовій практиці на землях, що входили до складу Російської імперії застосовувався широкий спектр форм епитимії, передбачений церковним правом – відлучення від причастя святих тайн, даїст, милостиня, молитви, заслання до монастиря. Правове поле давало єпархіальній владі досить широку свободу у визначенні міри покарання, яким архієреї та консисторії не забарилися скористатися. Епитимія могла тривати від декількох днів, місяців, до декількох років, а то пожиттєво. Характерно, що у багатьох випадках розмір покарання визначався місцевим судом на власний розсуд. Прикладом можуть служити рішення, що виносились консисторіями по справах, пов'язаних із шлюбними зрадами та вбивствами новонароджених дітей. Найчастіше вирок формулювався так: "встановити церковне каяття на сім років, з проходженням його за місцем проживання, під наглядом духовного отця таким чином. У всі недільні та святкові дні ходити в церкву на всяке славослов'я; приносити про гріхопадіння своє щире перед Богом каяття, кладучи впродовж року в середу і п'ятницю по 30 (в інших вироках – 50) уклонів земних; у всі пости сповідуватись, а святих тайн не прилучатися, окрім смертного

випадку, в якому вчиняти згідно з 5-им правилом святого Григорія Ніського, з тим, що якщо з проходженням часу побачені будуть... плоди гідні каяття, то і в зменшенні... його на підставі 102-го правила 6-го Вселенського Собору і указу з Святішого Правлячого Синоду 1780 р. березня від 21-го дня надати помилування". [7, с. 115]. Але така тривала епитимія застосовувалася далеко не у всіх випадках, часто суди беручи до уваги різні обставини справи могли накладати набагато менші покарання. Так, на півдні України, за рішенням Слов'янської духовної консисторії 1786 р., жінка, яка народила дитину від коханця і втопила її була засуджена на 7-річну епитимію, однак вже у 1809 р. за вбивство незаконнонародженого цей же суд наклав епитимію в 5 років [7, 116]. У центральних губерніях, натомість, жінки що були засуджені за подібні види злочинів понесли значно менше покарання. Зокрема, дружина рекрута Звенигородського повіту відбувала річну епитимію за втоплення дитини, на подібний строк спокутування вини була засуджена жителька с. Миколаївки Київської губернії, яка позбулася народженої від коханця дитини [8, с. 2].

Аналіз справ, що надходили на розгляд українських духовних консисторій показує, що найбільш поширеними злочинами, за які епархіальний суд піддавав епитимії були: вбивства, позашлюбні зв'язки, спроби вчинення самогубства, жорстоке поводження з жінками [9]. За ці види правопорушень найчастіше призначали т. зв. монастирську епитимію (тобто особа повинна була прибути на покаяння до місцевого монастиря, який обирало для неї епархіальне керівництво). Слід зазначити, що до середини XIX ст. у вироках духовних судів цей вид покарання застосовувався і до осіб, що вчинили менш значні правопорушення: пияцтво, недотримання церковних обрядів тощо. Однак, з часом кількість осіб, що відбувала епитимію у монастирях суттєво збільшилася. Для прикладу наведемо дані по Полтавській епархії. Аналіз рішень місцевих консисторій, проведений сучасною українською дослідницею О. Асауленко, свідчить, що у Лубенський, Мгарський, Преображенський монастир відправляли чоловіків на церковне покарання за перелюбство і розпусту. У Густинському та Троїцькому монастирі відбували виправний термін за пияцтво, бійки, підпал будинку поміщика, звалтування. Малолітній поміщицький селянин досить довгий термін відбував покарання в Густинській обителі за підпал священницького майна. Також під епітимію потрапив поміщицький селянин за жебракування [10, с. 101]. Статистичні данні свідчать, що на середину XIX ст. у монастирях перебувало понад 700 світських осіб і їх кількість невинно зростала [11, с. 202.]. Ситуація

була настільки складною, що у 1851 р. Священний Синод вимушений був наказати єпархіальним судам переглянути справи засуджених і призначити їм більш легкі покарання. В подальшому, вказувалося у розпорядженні Синоду, до монастирської епитимії слід було вдаватися лише у крайніх випадках [6, с. 273]. Перелік таких випадків був визначений указом священого Синоду від 18 березня 1868 року, відповідно до якого направлення на покаяння в монастир могло відбуватися лише за статтями 138, 1549, 1585, 1593, 1594 та 1597 "Уложення про покарання кримінальні та виправні" [11, с. 203]. В менш значимих випадках, єпархіальні суди повинні були присуджувати до покаяння на дому, за місцем знаходження порушника, а також могли передавати визначення виду епитимії місцевому священику, до парафії якого належав винний. На цю ж духовну особу покладался контроль за сумлінним проходженням епитимії. Залежно від обставин, повідомлених з парафії, єпархіальне керівництво могло або достроково припинити проходження покарання, або ж, навпаки, продовжити його термін. До контролю залучались і представники світських установ; поліція зобов'язувалась сприяти священикам у примушенні епитимійців до відвідування церкви.

Таким чином, аналіз покарань, які накладалися церковними судами свідчить, що більшість санкцій були спрямовані на позбавлення винуватої особи користуватися певними видами духовних благ, які належали їй як члену церкви, та носили виховно-виправний характер, тобто передбачали вчинення дій, які повинні були сприяти моральному очищенню, виправленню покараного. Натомість, суто каральні санкції широко не практикувалися церковними судами, однак при цьому слід зважати на той факт, що за вчинення релігійних злочинів де існувала подвійна підсудність (духовна та світська), такі санкції застосовувалися загальними судами, а церковні покарання визначалися як додаткові.

Література:

1. Иеромонах Савва. Церковный суд в Русской Церкви // Официальный сайт московского патриархата. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/420368.html>
2. Суворов Н. С. Курс церковного права / Н. С. Суворов. – Т. 1. – Ярославль. 1889. – 381 с/
3. Уложения о наказаниях уголовных и исправительных // Свод законов Российской империи. – СПб., 1885. – Т. 15. – 272 с.
4. Зырянов Н. П. Русские монастыри и монашество в XIX – начале XX века / Н. П. Зырянов – М.: Вербум: 2002. – 319 с.

5. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: Видання друге, перероблене та доповнене / Д. В. Ягунов. – Одеса-Черкаси, 2008. – 344 с.
6. Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания / Т. Барсов. – С. -П.: Синоидальная типография. – Т. 1. – 1885. – 866 с.
7. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття / І. І. Лиман. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2004. – 488 с/
8. Центральний державний історичний архів у м. Києві (Далі – ЦДІАК). – Ф. 825. – Оп. 1. – Спр. 3. – 3 арк. – Арк. 2.
9. ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1. – Спр. 68, 848, 955, 842, 848.
10. Асауленко О. Роль епитимії у моральному вихованні суспільства (на досвіді Полтавської єпархії XIX ст.). / О. Асауленко // Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 12. – С. 100-106.
11. Суворов Н. С. О церковных наказаниях. Опыт исследования по церковному праву / Н. С. Суворов. – СПб., 1876.

Продіус К. В., НУ "ОЮА"

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

В предложенной статье анализируются причины возникновения судов для несовершеннолетних в странах Европы и Америке в середине XIX – начале XX в. Рассматривается процесс становления органов ювенальной юстиции, характеризуются основные модели судов для несовершеннолетних, рассматриваются отличительные черты ювенального судопроизводства и судопроизводства.

In the offered article reasons of origin of courts are analysed for minor in the countries of Europe and America in the middle of XIX – beginning of XX century. Becoming organs of juvenile justice is examined, the basic models of courts are characterized for minor one, the distinguishing features of juvenile judiciary and legal proceeding are examined.

На зламі XVIII – XIX ст. розвинуті країни Європи та Америки переживали серйозні трансформації у політичному та соціально-економічному житті: відбувався перехід до товарно-ринкової економіки, зростали обсяги виробленої промислової продукції, активно розвивалася внутрішня та зовнішня торгівля, тривали урбанізаційні процеси тощо. Однак, ці процеси несли з собою не лише позитивні